

Prvi svjetski rat i nacionalizam

GRGO GRBEŠIĆ

Prije stotinu godina, 28. srpnja 1914. godine, Austro-Ugarska, nakon atentata na austrougarskoga prijestolonasljednika, nadvojvodu Franju Ferdinarda, objavila je rat Srbiji. Taj rat ubrzo je prešao u svjetski sukob. U četverogodišnjem sukobu sudjevalo je 36 država s oko 70 milijuna mobiliziranih. Poginulo je 10 milijuna vojnika, a 21 milijun bilo je ranjenih.

Glavni uzrok izbijanja Prvoga svjetskog rata bile su nesuglasice oko nacionalnih i kolonijalnih imperija između sila Antante (Velike Britanije, Francuske i Rusije) te članica Centralnih sila (Njemačke, Austro-Ugarske). Pred kraj 19. stoljeća bila je završena teritorijalna podjela svijeta. Za razliku od Velike Britanije i Francuske, koje su stvorile veliko kolonijalno carstvo, Njemačka, Italija i Japan zbog povijesnih, zemljopisnih i drugih okolnosti zakasnile su u ekspanziji.

Prije Prvoga svjetskog rata bilo je nekoliko kriza: francusko-njemačka kriza, austrijsko-ruska kriza, kao posljedica aneksije Bosne i Hercegovine god. 1908., dvostruki Balkanski rat od 1912. do 1913. godine. Nacionalne ideje 19. stoljeća bile su najefikasnije snage europske povijesti. Od 1870. godine nacionalne ideje počele su gubiti svoj humanitarni karakter. Ljubav prema domovini transformirala se u nacionalni egoizam i idolatrijski kult. Među vjernicima nacionalni su osjećaji počeli igrati sve veću i veću ulogu. Katolici su bili privučeni površnim aspektima nacionalizma, kao što su obrana reda i autoriteta, nužnost žrtve radi višega reda, identitet neprijatelja (liberali i socijalisti). Tako je u Njemačkoj stranka Centrum god. 1897. odustala od politike naoružavanja. U Francuskoj je visoki kler i katolički tisak naglašavao povezanost religioznoga i patriotiskoga žara. Kada je ministar Caillaux, god. 1911., predložio ustupanje jednoga dijela francuskih kolonija Njemačkoj, radi smanjenja napetosti, protiv njega ustali su gotovo svi francuski katolici. Na pokušaj organiziranja međunarodnoga crkvenog kongresa, sa svrhom njemačko-francuskoga razumijevanja, samo su četiri biskupa pokazala spremnost slanja svojih predstavnika.

I u Francuskoj i u Njemačkoj podvlačio se identitet između interesa vlastite zemlje s crkvenim identitetom. »Više je nego vjerojatno da će samo pobijedena Francuska naći put prema Crkvi.« (M. Erzberger) Francuzi su smatrali da samo pobijedena i ponižena Njemačka može pronaći put prema civilizaciji.

Odnos religije i nacije možemo promatrati kao odnos između univerzalne ideje i parcijalne zajednice. Religija, zbog svoje univerzalnosti, ne može biti temelj nacije, ali religija kao institucija može postati temelj etničke diferencijacije. Religija je dublja, trajnija, stabilnija od nacionalnoga osjećaja koji je kratkotrajniji, površniji i povremeno se javlja. Nacija je antropološki utemeljena jer zadovoljava potrebu za okupljanjem, zajedništvom, pripadnošću i sigurnošću. Religija živi u određenom vremenu i prostoru, u konkretnom društvu i u konkretnoj zajednici. Upravo je to razlog da se od biblijskoga »svetog rata«, koji provodi Bog, a to je borba Božje ljubavi prema čovjeku, dolazi do toga da se u ime Boga vrši nasilje nad drugim.¹

U srednjem vijeku zapečaćen je savez između prijestolja i oltara, *brachium saeculare*. Od 19. stoljeća država je počela doživljavati taj savez kao nekoristan i zato je došlo do razdvajanja između Crkve i države. To razdvajanje Crkva u početku nije prihvaćala. Ono joj je donijelo veliku slobodu u djelovanju i neutralnost u političkom smislu. To je najbolje pokazao Pio X. na početku Prvoga svjetskog rata. Kad ga je car Franjo zamolio da blagoslovi austro-ugarsku vojsku, Papa mu je odgovorio: »Blagoslovit ću samo mir.« Kao što je on zadržao potpuno neutralan stav među zaraćenim stranama, tako će to učiniti i njegov nasljednik Benedikt XV.

Papa Benedikt XV. odbijao je laku identifikaciju religioznih univerzalnih ciljeva s određenom političkom stranom. Papa je zauzeo negativan stav prema ratovima općenito. Koristio je izraze: »ubojstvo civilne Europe« (4. ožujka 1916.), »najmračnija tragedija ljudske bezumnosti« (4. prosinca 1916.), »beskorisni pokolji« (1. kolovoza 1917.). Pozivao je njemačke i francuske biskupe da uspostave prijateljske kontakte. Predložio je razoružanje, posredovanje u pregovorima, uzajamni oprost ratnih šteta, povratak okupiranih teritorija, pravično rješenje u teritorijalnim pitanjima između Italije i Austrije, Francuske i Njemačke. Teško je bilo očuvati ravnotežu između neutralnosti i osude nepravdi, između vjernosti religioznoj misiji Crkve i političkih intervenata u akciji pomirenja. Zbog svih nastojanja oko uspostave mira i zbog spremnosti na izazov nepopularnosti, povjesničari papu Benedikta XV. smatraju jednim od najvećih papa dvadesetoga stoljeća.²

¹ Usp. *Etničnost, nacija, i identitet*. Hrvatska i Europa, zbornik radova, R. ČIČAK-CHAND, J. KUM-PES (ur.), Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998., str. 41., 47.-56., 13.-119.

² Usp. G. MARTINA, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo*, IV/ L'età del totalitarismo, Morcelliana, Brescia, 1980., str. 91-101.

Prvi svjetski rat oslabio je i potpuno osiromašio Rusiju. To je dovelo do velikih socijalnih nemira i naposljetku do Oktobarske revolucije. Različiti su uzroci revolucije: rat, slaba pravna svijest ruskoga naroda, korupcija, nesposobnost vodećih klasa, manjak prave kulture, zemljišna neuređenost ruskoga seljaštva, zaraženost ruske inteligencije lažnim idejama. Berdjajev dodaje kao bitan uzrok i religiozni element. Ruski je narod »apolitički narod po ustroju svojega duha, on upire oči na konac historije, na ostvarenje carstva Božjega. On hoće ili carstvo Božje, bratstvo u Hristu, ili drugarstvo u antihristu, carstvo Kneza ovoga svijeta«. ³ Revolucija je sazrijevala desetljećima u polufeudalnom ruskomu društvu. Zbog velike bijede, sve je više jačala socijalistička struja. Uz nju je, kao dio ruske tradicije, bio prisutan i mesijanizam. Na račun ovozemaljskoga života prenaplašen je budući, savršeni život. Na tom religioznom vjerovanju nastala je sovjetska retorika o savršenom komunističkomu društvu.

Oktobarska revolucija uništila je carsku Rusiju. Voditelji revolucije, komunisti, potom su uništili seljake i inteligenciju. »Cijelo je društvo na silu uklopljeno u totalitarni model, koji je kasnije na nesreću izveden u mnogim drugim državama. To je bila živa verzija starog ruskog intelektualnoga sna o tomu kako će ruski narod jednoga dana 'reći svoje' svijetu.« ⁴

Prvi svjetski rat iznjedrio je lijevi i desni totalitarizam. I jedan i drugi premašit će stravične brojke žrtava Prvoga svjetskog rata. Autori francuske »Crne knjige« o komunizmu pokazali su da su komunistički režimi u svijetu ubili oko 80 milijuna ljudi. Samo u Sovjetskom Savezu ubijeno je oko 20 milijuna, a u Kini oko 56 milijuna. ⁵ Ocjenu nacionalsocijalizma dao nam je Hermann Rausching, jedan od Hitlerovih najbližih suradnika, koji je, uvidjevši svu pogubnost Hitlerove ideologije, pobjegao iz Njemačke. U svojoj knjizi *Razgovori s Hitlerom* zapisao je: »Ako Hitler pobijedi, tada će prestati sve ono što je do sada vrijedilo kao smisao i vrijednost čovječanstva.« ⁶ Na sreću, Hitler nije pobijedio, a komunizam je nakon više desetljeća sam sebe iznutra pojeo.

³ N. BERDJAJEV, *Novo srednjovjekovlje. Razmišljanje o sudbini Rusije i Evrope*, Split, Laus, 1991., str. 4.-6.

⁴ *Narodi Europe*, F. FERNANDEZ-ARMESTO (ur.), Zagreb, Naklada Zadro, 1997., str. 335.

⁵ S. COURTOIS, N. WERTH, J. L. PANNÉ, A. PACYKOWSKI, K. BARTOSEK, J. L. MARGOLIN, *Il libro nero del comunismo. Crimini, terrore, repressione*, Arlando Mondatori, Milano, 1998., str. 13.-14.

⁶ H. RAUSCHING, *Razgovori s Hitlerom*, Zagreb, Croatiaprojekt, 1998., str. 15. U vremenu od 1932. do 1934. godine H. Rausching kretao se u Hitlerovu najužem krugu ljudi. Sve je razgovore bilježio i kasnije, kada je pobjegao u inozemstvo, objavio je ih u knjizi *Razgovori s Hitlerom*. Boravio je u Engleskoj, Americi i Francuskoj, gdje su ga nacisti ubili pred sam početak Drugoga svjetskoga rata.

Čovjek je složeno biće s više identiteta. On je pripadnik etnosa, vjerske zajednice, klase, profesije, ali i opće ljudske zajednice. Prenaglašavanje jednoga identiteta, koje su provodile različite ideologije, osiromašio je i gušilo svaki drugi identitet. Da je povijest »učiteljica života«, rekli su davno stari Rimljani. Ljudi 21. stoljeća ne smiju zaboraviti njezine lekcije i tragične posljedice svjetskih ratova, nacionalizama i totalitarizama.